

نگاهی به نسخه‌های خطی

کتابخانه مدرسه سلطانی کاشان

محمود طیار مراغی

نشاط‌انگیز است، صحن و سرای مدرسه مربع مستطیل و در چهار طرف آن ۵۲ حجره با ایوان مستقل و صندوقخانه جداگانه بنا شده و در وسط دو جبهه شمالی و جنوبی در طول صحن مدرسه دو تالار بزرگ برای مدرسین و محل اجماع و مباحثه طلاب بنا شده است و در هر یک از چهار زاویه آن هم راهرو جداگانه به حیاط خلوت‌هایی دارد.

در جبهه غربی و مقابل سر درب ورودی، ایوان بزرگ و مجلل جلو گنبد جلب توجه می‌کند، گنبد باشکوه آن با دو پوشش (دو لایه) آجری مضاعف بنا شده و ارتفاع درونی آن تا کف زمین بر ۲۷ متر بالغ می‌شود، فتحعلی خان صبا ملک الشعراي خاقان در تاریخ بنای مدرسه گفته است:

چون جست صبایش ز خرد، مصرع تاریخ

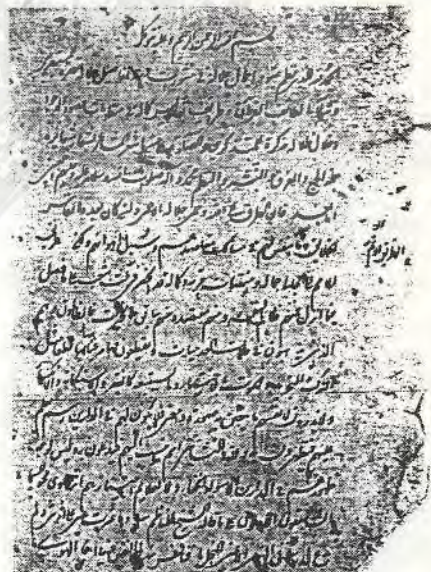
گفتا که «بود مدرسه فتحعلی شاه»^۱

در زمان رژیم پیشین بیش از چهارصد نسخه خطی ارزشمند با نام «انجمن آثار ملی» در یکی از حجرات این مدرسه نگهداری می‌شد که در سالهای بعد مورد اختلاف متولیان انجمن و اداره ارشاد و مسئولین واقع شد و پس از انتقال بخش اندکی از آن به اداره ارشاد، قسمت عمده کتابها به نام مدرسه در کتابخانه محقر (که در واقع یکی از حجرات مدرسه است) باقی ماند، در همان زمانها که کتابها با نام انجمن نگهداری می‌شد، فهرست بسیار مختصری در ۴۹ صفحه که بسیار مغلوط و ناگویا بود بر نسخه‌ها تهیه و در تیراژ محدود منتشر شد. در حال حاضر در کتابخانه کوچک این مدرسه تعداد ۳۸۷ نسخه دستنویس نگهداری می‌شود که متأسفانه به علت فقدان امکانات از جهت نحوه و جایگاه نگهداری، تهویه و آفت‌زدایی در وضعیت نامناسبی بسر می‌برند، فهرست دقیق و کامل این نسخ، تهیه و در دست چاپ است، در این نوشتار تعدادی از نسخه‌های مهم و کهن و محلی در سه بخش معرفی می‌شوند:

الف) نسخه‌های مهم و ارزشمند:

۱. تحفة النجف: عبدالرزاق بن محمد صالح قاضی دماوندی (زنده ۱۱۰۰ ق): تاریخ مفصل فارسی از ابتدای خلقت تا عصر شاه سلیمان

بزرگترین و باشکوه‌ترین مدرسه علمیه شهر کاشان که از مدارس بزرگ ایران به شمار می‌رود، مدرسه سلطانی یا سلطانیه است که امروزه مدرسه امام خمینی (ره) نامیده می‌شود. این مدرسه با شکوه که از شاهکارهای معماری اسلامی به شمار می‌آید، به فرمان فتحعلی شاه قاجار (سلطنت ۱۲۱۲-۱۲۵۰ ق) و با سرپرستی میرزا ابوالقاسم اصفهانی، حاکم کاشان و معماری هنرمندانه «محمد شفیق» در سال ۱۲۲۱ ق پی نهاده شد و ساختمان نهایی آن در سال ۱۲۲۹ ق به اتمام رسید، در بازدیدی که فتحعلی شاه در سال ۱۲۲۵ ق از مدرسه و باغ شاه به عمل آورد، املاک و رقباتی هم از ملک شخصی خود وقف مدرسه نمود و تولیت موقوفات و ریاست تدریس در آنجا را به فقیه سترگ مولی احمدین مهدی نراقی (۱۲۴۵ ق) واگذار نمود، این مدرسه از عصر مزبور تا زمان حال - بجز دوره‌ای از زمان رضا خان - بزرگترین مدرسه طلبه نشین کاشان به شمار می‌رود، صحن مدرسه به واسطه طرح عالی و نقش هنرمندانه و وسعت فضا و منظره زیبای آن بسیار باصفا و

صفحه‌ای از شرح قصیده تائیه ابن فارض

الفضل قيل وتدحكت باجد الحكيم نايان الحكيم النا
 و هو انه اذا كان ظهور ذاته معلقا بجمول مغزول
 كان كامل الوجود بغير لا بذاته. نانت نقول بولم
 يفعل بافضل لم يكن نام الوجود و سارضة مفاد
 نقول بولفضل بافضل لعله و سبب لم يكن نام الوجود
 فملك تايته المردكم و طلب تايته الوجودكم فمريد
 ميخا ميخا اولم ميخا ميخا اولم ميخا ميخا اولم
 اشارة الى تايته الوجود من غير الفات الى خلفه
 و هو كم المفعول و الحكمة اشارة الى تايته الوجود
 مع الفات الى اللطخ و هو كم المتناهي من النعم
 بضاد و مرتب و في الترتيب ممنوم و خوصم و لا تفعل

صفحه‌ای از کتاب المباحثات

- نسخه شماره ۲۵۷ با تاریخ ۱۱۸۶ ق ب خط خود مؤلف.
۱۹. لوامع الاسرار فی شرح مطالع الانوار؛ قطب‌الدین محمد رازی (۷۶۶ ق): نسخه شماره ۱۲۸ با تاریخ کتابت ۹۸۴ ق.
 ۲۰. مناهج الشارعیین (اخلاق . فارسی)، عبدالحییب بن احمد علوی عاملی (قرن ۱۱): نسخه شماره ۲۱۳ متعلق به قرن ۱۲.
 ۲۱. حاشیه تهذیب المنطق؛ میرابوالفتح سعیدی (قرن ۱۰): نسخه شماره ۳۱۷/۲ با تاریخ کتابت ۱۰۰۹ ق.
 ۲۲. شرح الملخص فی الهیئة؛ موسی بن محمد قاضی زاده رومی (قرن ۹): نسخه ۳۲۷/۱ با تاریخ کتابت ۱۰۰۴ ق.
 - ۲۳- ۲۵. سه رساله ارژشمند عرفانی فارسی: تبصرة الناظرین و تذکرة الذاکرین، رساله صوفیه صوفیه، مناجات، محمد بن سلطان محمد محقق اردبیلی بیدگلی (۱۰۵۵ ق): نسخه شماره ۳۵۶ با تاریخ کتابت ۱۰۷۹ ق.
- ب) نسخه‌های عتیق و کهن:**
۱. حیاة الحیوان؛ کمال‌الدین محمد بن موسی دیری (۸۰۸ ق): نسخه شماره ۳۷ با تاریخ کتابت ۹۹۸ ق.
 ۲. الکشاف؛ جلال‌الله محمود بن عمر زمخشری (۵۳۸ ق): نسخه شماره ۳۹ و ۴۴ جلد دوم و متعلق به سده ۹ هجری.
 ۳. احیاء علوم الدین؛ ابوحامد محمد بن محمد غزالی (۶۰۵ ق): نسخه شماره ۴۷ (ربع اول کتاب) متعلق به قرن ۱۰.
 ۴. تحریر الاحکام الشرعیة؛ علامه حسن بن یوسف حلّی (۷۲۶ ق): نسخه شماره ۷۷ متعلق به قرن ۸ هجری.
 ۵. کتاب النکاح؛ حسین بن عبدالله بن محمد طوسی کاشانی (زنده ۸۶۸ ق): نسخه شماره ۱۰۲ با تاریخ ۸۶۸ به خط مؤلف.
 ۶. مجمع الفایدة و البرهان؛ احمد بن محمد اردبیلی (۹۹۳ ق)، نسخه شماره ۸۱ (طهارت و صلاة) با تاریخ کتابت ۹۸۰ ق
 ۷. الانتصار؛ شریف مرتضی موسوی (۴۳۶ ق): نسخه شماره ۱۴۷ با

- صفوی که در دو جلد تألیف شده و نسخه منحصر و یا کمیاب آن به شماره ۳ شامل جلد اول در این کتابخانه موجود است.
۲. زهر دلایل الشرف و غرر فضایل الاشراف؛ عبدالرحیم بن ابراهیم حسینی یزدی (قرن ۱۳): کتابی مفصل در بیان مناقب و فضایل سادات و مباحث شفاعت و عصمت و... که در ۵ مقصد در سال ۱۲۸۵ ق تألیف شده و نسخه‌اش به شماره ۳۲ در کتابخانه موجود است.
 ۳. حدیقة العارفین و حظیرة السالکین، سیدعبدالله بن محمدرضا بشر (۱۲۴۲ ق): نسخه شماره ۵، کامل است.
 ۴. عیون المسائل؛ میرداماد استرآبادی (۱۰۴۱ ق): نسخه شماره ۶۱/۲ با تاریخ کتابت ۱۰۳۷ ق (عصر تألیف).
 ۵. ایضاح المقاصد لفرائد الفوائد؛ عمادالدین یحیی بن احمد کاشانی (قرن ۸): کتابی در ریاضیات در شرح الفوائد البهائیه ابن الخوام بغدادی (۷۲۴ ق): نسخه کمیاب حاضر با شماره ۹۷ با تاریخ کتابت ۱۰۸۶ ق.
 ۶. شرح زیج الغ بیگ؛ عبدالعلی بن محمد بیرجندی (۹۳۴ ق): نسخه شماره ۱۰۷ با تاریخ کتابت ۱۰۴۴ ق.
 ۷. ترویج الازواج فی تهذیب الصحاح؛ تاج‌الدین محمود بن احمد زنجانی (۶۵۶ ق): نسخه شماره ۱۱۱ با تاریخ کتابت ۱۰۳۷ ق.
 ۸. مهمات الاصول؛ (احتمالاً) علی اصغر بن علی اکبر بروجردی (قرن ۱۳): نسخه شماره ۱۱۹ ناقص الاخر.
 ۹. جامع الشتات؛ ابوالقاسم بن رضا (قرن ۱۳): کتابی در شرح ریاض المسائل، نسخه شماره ۱۴۳ جزء پنجم کتاب است.
 ۱۰. ذخیره اسکندر ذی القرنین؛ ارسطو طالیس بن نيقوماخيس؛ رساله‌ای در علوم غریبه با شماره ۱۴۵.
 ۱۱. حاشیه مفاتیح الغیب؛ علی بن جمشید نوری (۱۲۴۶ ق): کتابت درهامش مفاتیح الغیب به صورت پاکیزه و قابل استفاده.
 ۱۲. زبدة التفاسیر؛ عبدالعظیم بن محمد بن عبدالغنی حسینی: تفسیر عربی تطبیقی با احادیث معصومین (ع) که تقریباً ناشناخته است، نسخه شماره ۱۹۶ تا آیه ۲۷۶ سوره بقره ادامه یافته است.
 ۱۳. العذاب الواصب علی الجاحد و الناصب؛ ابوعلی محمد بن اسمعیل حائری (۱۲۱۶ ق): کتابی در رد رساله نواقص الروافض میرزا مخلوم شریفی (نسخه شماره ۱۸۰).
 ۱۴. توضیح التذکرة؛ نظام‌الدین حسن بن محمد قمی نیشابوری (قرن ۸): نسخه شماره ۲۹۸ با تاریخ کتابت ۱۰۱۲ ق.
 ۱۵. در بحر المناقب (مناقب . فارسی)، علی بن ابراهیم درویش برهان (قرن ۱۰): نسخه شماره ۲۳۴ متعلق به قرن ۱۰.
 ۱۶. السماء و العالم؛ ارسطو طالیس بن نيقوماخيس؛ نسخه شماره ۲۹۰ با تاریخ کتابت ۱۱۱۶ ق.
 ۱۷. شرح قصیده تائیه ابن فارض (عربی)؛ ناشناس (زنده ۸۱۴ ق): نسخه شماره ۲۳۹ با تاریخ کتابت ۱۰۹۱ ق.
 ۱۸. قره العیون (فلسفه . عربی)؛ مهدی بن ابی ذر نراقی (۱۲۰۹ ق):

تاریخ کتابت ۹۶۹ ق از روی نسخه با تاریخ ۶۰۹ ق.

۸. التوضیح فی حل غوامض التتقیح؛ عبیدالله بن مسعود محبوبی بخاری (۷۴۸ ق): نسخه شماره ۲۸۲ متعلق به قرن ۸ هجری.
۹. حاشیه شرح مختصر الاصول؛ سعدالدین مسعود تفتازانی (۷۹۳ ق): نسخه شماره ۲۵۵ کامل و متعلق به قرن ۹ هجری.
۱۰. حاشیه الکشاف؛ سعدالدین مسعود تفتازانی (۷۹۳ ق): نسخه شماره ۱۹۹ متعلق به قرن ۱۰ هجری.
۱۱. الخلاف؛ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی (۴۶۰ ق): نسخه شماره ۱۰۵ با تاریخ کتابت ۹۷۷ ق.
۱۲. شرح حکمة الاشراق؛ قطب الدین محمود بن مسعود شیرازی (۷۱۰ ق): نسخه شماره ۲۸۱ متعلق به قرن ۹ هجری.
۱۳. الفتوحات المکیة؛ محی الدین بن العربی؛ (۶۳۸ ق): نسخه شماره ۵۹ با تاریخ کتابت ۸۹۶ ق.

نسخه شماره ۲۶۴/۲ با تاریخ کتابت ۹۲۸ ق در قسطنطنیه (عصر مؤلف).

- ۲۳ - ۲۱. سه رساله ارزشمند علمی عربی: غرائب العجائب الاربعون حديثاً تحفة آداب التعبد فی شرح رموز التشهد؛ محمد بن سعید بن ابراهیم سلماسی (قبل از قرن ۹): نسخه شماره ۳۶۶ با تاریخ کتابت ۸۳۲ ق.
۲۴. دیوان قاسم انوار و رساله عرفانی از وی؛ علی بن نصیر سربابی تبریزی - قاسم انوار - (۸۲۷ ق): نسخه شماره ۳۷۴ متعلق به قرن ۹ هجری.
۲۵. صحبت نامه (عرفان - فارسی)؛ ناشناس: نسخه شماره ۳۷۴/۴ متعلق به قرن ۹.

ج) نسخه های محلی و ارزشمند:

۱. الوافی؛ محسن بن مرتضی فیض کاشانی (۱۰۹۱ ق) با کتابت محمد بن فیض کاشانی - علم الهدی. در نسخه شماره ۴ یادداشتی است که نشان می دهد علم الهدی این نسخه را در سال ۱۰۸۴ - ۱۰۸۶ ق تصحیح و تدریس کرده است و در نسخه شماره ۵ اجازه فیض به علم الهدی و در نسخه شماره ۶ یادداشت تصحیح و تدریس علم الهدی در سال ۱۰۸۹ ق دیده می شود.
۲. سؤال و جواب؛ سیداحمد بن محمد مهدی موسوی کاشانی: فقه فارسی بصورت سؤال و جواب، نسخه شماره ۱۲ با تاریخ کتابت ۱۲۹۴ ق.
۳. تنقیح الاصول؛ محمد مهدی بن مهدی بن ابی ذر نراقی (زنده ۱۲۷۸ ق): نسخه های شماره ۱۴ و ۵۳ با تاریخ کتابت ۱۲۵۵ ق.
۴. مستند الشیعة؛ احمد بن مهدی نراقی (۱۲۴۵ ق): کتابی مشهور در فقه استدلالی (نسخه های شماره ۱۵، ۱۶ و ۵۲).
۵. لوامع الاحکام؛ مهدی بن ابی ذر نراقی (۱۲۰۹ ق): نسخه شماره ۲۰ با تاریخ کتابت ۱۳۰۰ ق.
۶. مناهج الاحکام؛ احمد بن مهدی نراقی (۱۲۴۵ ق): نسخه های شماره ۲۹ و ۱۹۰ با تاریخ کتابت ۱۲۲۳ ق.
۷. جامع الافکار و ناقد الانظار؛ مهدی بن ابی ذر نراقی (۱۲۰۹ ق): نسخه شماره ۴۲. در سال ۱۲۶۵ ق با نسخه اصل مقایسه شده است.
۸. شرح تجرید الاصول؛ احمد بن مهدی نراقی (۱۲۴۵ ق): کتابی مفصل در شرح تجرید الاصول پدر شارح نراقی اول (۱۲۰۹ ق): نسخه شماره ۵۶ با تاریخ ۱۲۴۲ ق و نسخه شماره ۱۲۳ توسط شارح نگاشته شده است.

۱۴. قرآن کریم (مترجم فارسی)؛ نسخه کهن با ترجمه فارسی لابلای سطور و متعلق به اوایل سده هشتم ۸ هجری و یا پیش از آن. ما برای نمونه ترجمه چند آیه اول «سوره تکویر» را در اینجا ذکر می کنیم: «ای ابتدا می کنم بنام خدای روزی دهنده رحمت کننده، چون خورشید در نور دیده شود و چون ستارگان فرو ریزنده شوند و چون کوهها روان کرده شوند و چون شتران ده ماهه آبیستن بار فرو گذارند و چون دد و دام را جمع کنند و چون دریاها رابتابانند و چون نفسها را جفت گردانند و چون از حال دختر زنده در گور کرده باز پرسند کی به کدامین گنه بکشند او را...» این نسخه موقوفه مسجد خانقاه شیخ زین الدین علی در قریه ابوزید آباد کاشان بوده است.
۱۵. کشف الرموز و فتح باب الکنوز؛ علاءالدین محمد بن علی قوج حصاری (قرن ۹): نسخه شماره ۳۰۲ متعلق به قرن ۹.
۱۶. المباحثات؛ ناشناس: شبیه مباحثات چاپ شده ابن سینا است ولی در تطبیق معلوم شد که بخش چاپی نیست، نسخه شماره ۳۶۹ متعلق به قرن ۸ هجری.
۱۷. نهایة الاحکام؛ علامه حسن بن یوسف حلّی (۷۲۶ ق): نسخه شماره ۲۹۳ با تاریخ کتابت ۸۵۳ ق.
۱۸. مبادئ الوصول الی علم الاصول، علامه حلّی (۷۲۶ ق): نسخه شماره ۲۴۸/۱ با تاریخ کتابت ۹۶۰ ق.
۱۹. خلاصة الاصول فی شرح مبادئ الوصول؛ علی بن حسن بن علی امامی (زنده ۷۰۶ ق): نسخه شماره ۲۴۸/۲ با تاریخ کتابت ۹۶۱ ق.
۲۰. (مثنوی) سحر حلال؛ محمد بن یوسف اهلی شیرازی (۹۴۲ ق):

۱۵. شعب المقال فی درجات الرجال؛ ابوالقاسم بن محمد بن احمد نراقی (۱۳۱۹ ق): نسخه شماره ۱۵۲ با تاریخ ۱۳۲۷ ق.
۱۶. المرانی العاشورية؛ سيدمحمد بن ابراهيم علوی کاشانی بروجردی (۱۳۶۲ ق): شامل چهل مرثیه شیوا و ادبیانه عربی (نسخه شماره ۱۶۸).
۱۷. قواعد الاصول؛ مهدی بن محمد علی طیب کاشانی (۱۲۶۹ ق): نسخه شماره ۱۹۸ نسخه منحصر بفرد به خط مؤلف.
۱۸. توضیح البیان فی تسهیل الاوزان؛ حبیب الله بن علی ورد شریف کاشانی (۱۳۴۰ ق): نسخه شماره ۲۰۰ با تاریخ ۱۲۹۵ ق.
۱۹. المستقصى مدارک القواعد و منتهی ضوابط الفوائد؛ همان مؤلف: نسخه شماره ۲۰۰ با تاریخ ۱۲۹۵ ق. ۲۰. وسیلة النجاة؛ احمد بن مهدی نراقی (۱۲۴۵ ق): نسخه شماره ۲۰۶ با تاریخ کتابت ۱۲۴۳ ق.
۲۱. تنبیه الغافلین و تذکرة العارفين؛ فتح الله شریف کاشانی (۹۸۸ ق): نسخه شماره ۱۹۱ جلد سوم با تاریخ کتابت ۱۰۷۷ ق.
۲۲. حاشية قوانين الاصول؛ ابوالقاسم بن محمدرضا کاشانی (قرن ۱۳): نسخه شماره ۵۱ کامل و تحریر به دست مؤلف.
۲۳. سرمایه بندگی و پیرایه زندگی؛ محمد بن محسن فیض کاشانی - علم الهدی - (قرن ۱۲): تألیف در سال ۱۰۹۱ ق، نسخه شماره ۳۳۴ با تاریخ کتابت ۱۰۹۳ ق.
۲۴. کتاب الاصول؛ احمد بن محمد مهدی نراقی (۱۲۴۵ ق): نسخه شماره ۱۵۱ با تاریخ کتابت ۱۲۷۲ ق.
۲۵. منتخب بحار الانوار؛ ابوالحسن بن محمد تقی واعظ آرائی کاشانی (زنده ۱۱۳۴ ق): نسخه شماره ۳۵۳ با تاریخ ۱۱۳۴ ق به خط مؤلف.
۲۶. نقد الاصول الفقهية؛ محمد بن محسن فیض کاشانی (۱۰۹۱ ق): نسخه شماره ۲۷۱ و متعلق به قرن ۱۲.
۲۷. انیس المجتهدین؛ مهدی بن ابی ذر نراقی (۱۲۰۹ ق): نسخه شماره ۱۷۳/۱ و متعلق به قرن ۱۳.

پی نوشت:

۱. طیار مراغی، محمود، مجله میراث جلوبدان، ۱۳۷۷ ش، شماره ۲، مقاله «مدارس علمیه کاشان»، ص ۷۶.

صفحه‌های از قرآن مترجم عتیق

۹. مسائل؛ احمد بن مهدی نراقی (۱۲۴۵ ق): مجموعه مسائل و استفتاءات فقهی که توسط محمد بن یوسف میمندی تنظیم و تدوین شده است، نسخه شماره ۱۲۱ کامل و منحصر به فرد است.
- ۱۰ و ۱۱. طهارت عصیر عنبی و رساله منجزات مریض؛ احمد بن مهدی نراقی (۱۲۴۵ ق): دو رساله فقهی در نسخه شماره ۱۳۱ که احتمالاً منحصر بفرد هستند.
۱۲. مشارق الاحکام؛ عبدالصاحب محمد بن احمد نراقی (۱۲۹۷ ق): رساله‌ای در فقه امامیه با شماره ۱۳۲.
۱۳. مناهج الوصول الی علم الاصول؛ احمد بن محمد نراقی (۱۲۴۵ ق): نسخه‌های شماره ۱۳۴ و ۱۳۵.
۱۴. هدایة الشیعة؛ احمد بن مهدی نراقی (۱۲۴۵ ق): نسخه شماره ۱۳۶ (از طهارت تا حج) متعلق به عصر مؤلف.

